

ВІДГУК

офіційного опонента
на кандидатську дисертацію Дудник Оксани Андріївни
«Безпорадність у структурі Я-концепції особистості»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук зі спеціальності
19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертаційне дослідження Дудник Оксани Андріївни присвячене складній і на сьогодні недостатньо вивченій проблемі особистісної безпорадності в контексті формування і становлення зрілої Я-концепції особистості. Актуальність обраної теми не підлягає сумніву, адже безпорадність перед складними реаліями сучасного світу є достатньо поширеним явищем. З року в рік зростає динаміка суспільного життя, яка все більше вимагає від людини психологічної мобільності, підвищеної адаптивності, здатності оперативно приймати рішення й брати на себе відповідальність. Але досить часто людині не вистачає внутрішньої енергії і вона відчуває себе безпорадною перед обставинами, які суб'єктивно сприймаються як невідконтрольні й такі, в яких вона не відчуває себе суб'єктом своєї життєдіяльності. Тривале відчуття безпорадності породжує депресію, апатію й негативно відображається на самопочутті і здоров'ї особистості, ускладнюючи її взаємодію з середовищем і знижуючи успішність діяльності.

Сформована безпорадність найяскравіше проявляється в складних життєвих ситуаціях і може трансформуватись із ситуативної в особистісну й проявлятися, зокрема, в негативних ознаках Я-концепції (деформованому образі Я, низьких рівнях самооцінки, самоствавлення, самоповаги тощо).

В цьому контексті особливої ваги набуває вивчення безпорадності як системоутворюючого чинника формування Я-концепції особистості, чому і присвячене дисертаційне дослідження О. Дудник.

Загалом, робота дисертантки характеризується логічною послідовністю, методологічною стрункністю, структурованістю, узгодженістю теоретичних концептів, а також аргументованістю як теоретичних побудов,

так і отриманих емпіричних показників та висновків. Поставлені в дисертації завдання сприяють досягненню мети та дають змогу комплексно розкрити її предмет. Своєю чергою вибір застосованих методів і методик дозволяє сформулювати цілісне бачення досліджуваного феномену.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження Дудник О.А. полягає в тому, що вперше:

обґрунтовано системоутворюючу роль безпорадності у формуванні Я-концепції особистості та виявлено взаємозв'язок психологічних характеристик безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінково-регулятивного компонентів Я-концепції особистості;

описано особливості структурно-функціональної організації Я-концепції осіб з різним рівнем сформованої особистісної безпорадності;

виокремлено поведінково-результативний аспект Я-концепції, який проявляється в показниках самореалізації й особистісної зрілості;

емпірично експліковано прогностичні детермінанти особистісної безпорадності в структурі низького та середнього рівня зрілості Я-концепції особистості;

створено профіль характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції студентів.

Отож, розглянемо поетапно, як дисертантка рухалася до реалізації мети роботи – теоретичного обґрунтування й емпіричного дослідження особистісної безпорадності як деструктивного чинника побудови Я-концепції особистості.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади дослідження Я-концепції та безпорадності особистості»* здійснено розгорнуте теоретичне узагальнення основних підходів до розуміння Я-концепції, її структурно-змістових та процесуально-динамічних характеристик, особливостей формування, що дало змогу виокремити в її структурі й обґрунтувати такі

взаємопов'язані і взаємодоповнювані складові: когнітивну (пов'язану із самопізнанням, наслідком якого є вироблення особистістю системи уявлень про саму себе або образ Я), емоційно-оцінну (відображає ставлення людини до себе загалом (Я-ставлення) або до окремих сторін своєї особистості і проявляється через систему самооцінки і самоставлення) та поведінкову (інтегрує прояви когнітивного та оцінного компонентів у поведінці людини (Я-поведінка, Я-вчинок).

Узагальнюючи результати багатьох досліджень, дисертантка наголошує, що Я-концепція, маючи складну структуру, одночасно є динамічним утворенням, що формується і розвивається протягом усього життя, опосередковує та регулює поведінку, забезпечуючи соціальну адаптацію й інтерпретацію досвіду, і водночас сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості і є джерелом очікувань щодо самої себе.

Значну увагу в роботі приділено теоретичному обґрунтуванню взаємозв'язку особистісної безпорадності і Я-концепції особистості, зокрема, показано, що уразливість до виникнення завченої безпорадності може бути пояснена, виходячи з характеристик цілісної системи, якою є Я-концепція особистості. Водночас, ті особистісні характеристики, що представляють собою особистісну безпорадність, визначають специфіку структурно-динамічних характеристик Я-концепції та є деструктивним чинником її становлення (побудови).

Дисертантка наголошує, що системність особистісної безпорадності в структурі Я-концепції визначається не лише внутрішньою організацією і взаємозв'язками структурних компонентів (когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового), але й тим, що особистісна безпорадність (або самостійність як її протилежна якість), визначаючи рівень суб'єктності, що реалізується в діяльності, поведінці і взаєминах з оточуючими, задає ключові характеристики суб'єкта, виконуючи, таким чином, системоутворювальну

функцію у побудові Я-концепції особистості. Особистісна безпорадність (або самотійність), водночас, є підсистемою Я-концепції суб'єкта.

Загалом же теоретичній частині дисертаційної роботи Оксани Андріївни притаманне ґрунтовне і розлоге висвітлення опрацьованих концептуальних положень щодо психологічного змісту понять безпорадності та Я-концепції особистості, обґрунтування та визначення характеру їхнього взаємозв'язку. Слід також підкреслити її узгодженість з емпіричною частиною, яка не тільки підтверджує коректність теоретичних конструкцій, але й проливає світло на їх змістове наповнення.

У другому розділі «*Методологічні передумови й емпіричне вивчення безпорадності у структурі Я-концепції особистості*» викладено загальну стратегію констатувального експерименту, обґрунтовано систему методичних прийомів та діагностичних методик, які використовувалися в дослідженні, визначено емпіричні референти вивчення Я-концепції (самопізнання, самоусвідомлення, самоаналіз, самооцінка, самоприйняття, саморегуляція, самоконтроль, саморозвиток, самоактуалізація, рівень особистісної зрілості) та безпорадності (локус контролю, стиль атрибуції, домінуючі емоційні стани, рівень домагань) особистості.

Заслуговує на увагу обґрунтування та доречне використання в роботі широкого арсеналу *методів математичної статистики* для обробки та інтерпретації великого масиву емпіричних даних, отриманих у ході констатувального експерименту, зокрема: *відсоткового, кластерного, дисперсійного, кореляційного та факторного аналізу; непараметричного критерію Манна-Уїтні* для визначення відмінностей в характеристиках Я-концепції студентів з різними рівнями безпорадності й *множинного регресійного аналізу (МРА)* з метою встановлення найбільш прогностичних детермінант особистісної безпорадності в структурі різного рівня зрілості Я-концепції.

Зокрема, узагальнення показників сформованості особистісної безпорадності здійснювалося завдяки застосуванню процедури кластерного

аналізу, внаслідок якого було виокремлено три кластери, до яких увійшли респонденти з різним поєднанням діагностичних критеріїв безпорадності: так звані «безпорадні» студенти (28,8%, кластер 1), змішана група (57,6%, кластер 2) і «самостійні» студенти (13,5%, кластер 3). При цьому в подальшому дослідженні порівнювалися тільки найбільш контрастні та кількісно повноцінні підгрупи – з високим та низьким рівнями сформованої особистісної безпорадності, що дозволило дисертантці отримати більш «концентровані» результати, а відтак емпірично підтвердити деструктивну роль безпорадності у побудові Я-концепції особистості.

В розділі ґрунтовно описано виявлені взаємозв'язки діагностичних критеріїв безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції студентів вибірки; показано, що негативне самоставлення осіб із сформованою безпорадністю може бути ознакою внутрішніх протиріч та конфліктності їх Я-концепції, провокувати надмірну тривожність і вразливість, проявлятися в деструктивних, часто захисних формах поведінки.

Отримані емпіричні дані й узагальнені результати застосування методів математичного аналізу достатньо повно відображені в таблицях, графіках, діаграмах, що наочно візуалізує результати емпіричних досліджень.

У третьому розділі роботи «*Концептуальне узагальнення інтегральних ознак безпорадності в осіб з різним рівнем зрілості Я-концепції*» дисертантка презентує результати виявлених відмінностей у сформованості структурних компонентів Я-концепції в осіб з різним (високим та низьким) рівнями безпорадності; пропонує опис структурно-функціональної організації Я-концепції «безпорадних» та «самостійних» студентів; робить спробу прогностичного узагальнення інтегральних ознак безпорадності в осіб з різними рівнями зрілості Я-концепції.

Варто відзначити ґрунтовний опис результатів факторного аналізу масиву емпіричних даних щодо структурно-динамічних характеристик Я-концепції студентів з різними рівнями (високим та низьким) сформованості

особистісної безпорадності, що дало змогу порівняти факторні структури Я-концепції «безпорадних» та «самостійних» студентів і обґрунтувати відмінності, які виявляються в різній вираженості характеристик когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового (поведінково-регулятивного і поведінково-результативного) компонентів їх Я-концепції.

Достатньо цікавими є результати регресійного аналізу даних, які були отримані внаслідок факторизації показників когнітивних, емоційно-оцінних і поведінкових характеристик Я-концепції студентів із діагностованим високим рівнем безпорадності. Це дало змогу виявити узагальнені ознаки особистісної безпорадності студентів, які виступають прогностичними детермінантами незадовільного й задовільного рівнів зрілості їх Я-концепції. Зокрема, *незадовільний рівень зрілості Я-концепції* «безпорадних» студентів найбільшою мірою визначається ригідністю Я-образу, що підкреслює важливість емоційно-оцінного компоненту в структурі Я-концепції особистості, ціннісно-сисловою орієнтацією на інших та екзистенційною аморфністю; *задовільний рівень зрілості Я-концепції* осіб з високим рівнем безпорадності характеризується уникненням відповідальності, емоційним дисонансом і деструктивністю самоконтролю.

Отже, отримані емпіричні результати підтвердили припущення про двосторонність зв'язку між особистісною безпорадністю і складовими Я-концепції (зокрема когнітивним, емоційно-оцінним та поведінковим компонентами її структури), що дало змогу дисертантці стверджувати про іманентну взаємодетермінацію цих психічних явищ.

Результати дисертаційного дослідження Оксани Андріївни належним чином апробовано – 17 публікацій, з яких 7 статей опубліковано у фахових у галузі психології виданнях (з них 5 – у виданнях, які включені до наукометричних баз), 1 стаття – в міжнародному періодичному виданні з психології, 10 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Автореферат, своєю чергою, адекватно відображає основні здобутки дисертаційного дослідження.

Оцінюючи позитивно проведені дослідження, разом з тим, слід висловити певні зауваження і побажання:

1. Базовими поняттями роботи є поняття Я-концепції та безпорадності особистості. Якщо поняття Я-концепції достатньо повно відображено в наукових дослідженнях і узагальнено в роботі, то поняття безпорадності не відзначається такою широкою палітрою досліджень. До цих пір не розроблені методи діагностики безпорадності, яка особливо яскраво проявляється в складних ситуаціях; немає чіткого визначення цього терміну в психологічних словниках; немає узгодження і щодо психологічних характеристик та проявів феномену безпорадності: вона описується як: почуття (З. Фрейд, А. Адлер, Дж. Боулбі, Г. Салліван), відчуття, переживання (К. Хорні, Е. Еріксон, С. Фрайберг), стан (М. Селігман, Є. Ротенберг, І. Аршавський, М. Батурін), специфічне утворення особистісного рівня (Д. Цирінг), розлад поведінки (О. Феніхель, Б. Мур, І. Ізард), негативна реакція внаслідок страху перед невідомою і небезпечною ситуацією (Є. Кріс). Тому, на наш погляд, в роботі варто було б детальніше зупинитися на аналізі дефініції «безпорадність», чіткіше диференціювати поняття «завчена (набута, прищеплена) безпорадність» і «особистісна безпорадність» та повніше окреслити позицію авторки щодо розуміння безпорадності як стану, властивості або поведінкової характеристики особистості.

2. Потребує також ґрунтовнішого пояснення поняття зрілості Я-концепції особистості й, відповідно, виокремлення узагальнених ознак особистісної безпорадності студентів, які виступають прогностичними детермінантами незадовільного й задовільного рівнів зрілості Я-концепції.

3. Робота також значно б виграла, якби дисертанткою була запропонована програма формуючого експерименту (тренінгова чи корекційна), або хоча б розроблені рекомендації з подолання особистісної безпорадності студентів й формування їх гармонійної і зрілої Я-концепції.

4. Варто звернути також увагу на незначні стилістичні та орфографічні огріхи, які трапляються в роботі.

Проте зазначені зауваження в жодному разі не нівелюють наукової та прикладної цінності цього дисертаційного дослідження, яке безумовно заслуговує на високу оцінку.

Загалом констатуємо, що презентоване Дудник О.А. дисертаційне дослідження є гостро актуальним, методологічно коректним, має достатню наукову новизну, безумовне теоретичне і практичне значення і перспективи продовження.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що робота Дудник Оксани Андріївни «Безпорадність у структурі Я-концепції особистості» є самостійним завершеним дослідженням, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент –

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології Львівського державного

університету внутрішніх справ

Євген КАРПЕНКО

